

**УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА (КИЇВСЬКА МИТРОПОЛІЯ)
В КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
ГЕТЬМАНА ІВАНА САМОЙЛОВИЧА**

Актуальність теми дослідження. 2011 рік – особливий. Цього року виповнюється 325 років з часу інкорпорації Київської митрополії до складу Московської патріархії. Насправді ж у цьому, як здається на перший погляд, нейтральному у змістовому навантаженні слові „інкорпорація”, прихована суть доволі контраверсійної події у житті українського народу – зміни канонічної юрисдикції Української Церкви: 1686 р. Київську митрополію виведено з підпорядкування Вселенського патріарха і, всупереч церковним канонам, приєднано до складу Московської патріархії. Опісля, анексувавши її канонічну територію, московський царат зробив усе для того, щоб колись наймогутнішу у християнському світі Українську Церкву (Київську митрополію) перетворити в рядову, провінційну єпархію Російської казенної церкви. Цих трагічних поневірянь Українська Церква зазнавала впродовж усього періоду української бездержавності.

Сьогодні Українське Православ'я переживає не найкращі часи: паства неконсолідована, суспільство розколоте, політично та ідейно-релігійно дезорієнтоване. На тлі внутріправославного конфлікту, що завершився оформленням трьох самостійних православних юрисдикцій, конкуренції та релігійної ворожнечі між ними ідея канонічного оформлення єдиної Помісної Української Церкви виглядає примарною справою, а особливо ж у контексті тих політично-релігійних пріоритетів, які демонструє теперішня державна влада.

Незважаючи на сучасні політичні реалії, як і на те, що теперішній Президент України В.Янукович отримав „помазання” від духовного лідера чужої країни, всі відповідальні політики, науковці, громадсько-культурні, а надто ж церковно-релігійні діячі мусять докласти максимум зусиль, щоб український загальний мав чітку картину про сутність і наслідки понад трьохсотлітньої російсько-московської релігійної експансії.

Відтак актуалізація проблем, які увиразнюють історичну долю чи, скоріше, недолю Української Церкви, є на часі. Обґрунтувати її можна хоча б тим, що сьогодні в Україні існує реальна потреба пошуку такої моделі, яка забезпечила б досягнення певного консенсусу та громадянського порозуміння в сучасних взаєминах між Державою і Церквою. Пошук цієї моделі можливий лише за умови глибокого

* Шкрібляк Микола – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри релігієзнавства та теології Чернівецького національного університету.

дослідження та об'єктивного аналізу ролі Церкви в історичному житті нашого суспільства. Отже, сьогодні, як ніколи, гостро постає проблема критичного відображення російського релігійного колоніалізму, який бере свій початок з другої половини XVII ст. і фактично триває й понині.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі всебічного аналізу доступної джерельної бази та історіографічного матеріалу, розкрити й об'єктивно витлумачити становище Київської православної митрополії у контексті зовнішньої політики гетьмана Івана Самойловича.

Для досягнення означеної мети в роботі ставляться такі завдання:

- реконструювати історичну дійсність і відтворити суспільно-політичні умови, в яких опинилася Україна та її Церква за часів правління І.Самойловича;
- проілюструвати увесь комплекс засобів політичного і церковно-адміністративного впливу, спрямованих на ліквідацію автокефального статусу Української Церкви у другій половині XVII ст.;
- з'ясувати роль української сторони у реалізації проекту інкорпорації Київської митрополії до складу Московської Патріархії;
- дати критичну оцінку акту підпорядкування Української Церкви й обґрунтувати антиканонічність анексії території Київської митрополії після інкорпорації 1686 р.

Об'єктом дослідження є суспільно-історичне тло та провідні тенденції церковно-релігійної політики Московської держави і Речі Посполитої та гетьмана І.Самойловича, що зрештою призвели до втрати української державності та приєднання Київської митрополії до складу Московської Патріархії.

Предметом дослідження виступає релігієзнавчо-історіософський дискурс становища Української Церкви у контексті зовнішньої політики гетьмана І.Самойловича до її поглинення Московською Патріархією у кінці 80-х рр. XX ст.

Хронологічні межі нашого дослідження визначені внутрішньою логікою історичних подій і явищ, що відбувалися в суспільно-політичному та церковно-релігійному житті України за гетьманування І.Самойловича (1672 – 1687 рр.).

Основний зміст статті. Курс на приєднання Київської митрополії до складу Московської Патріархії Московська держава узяла відразу ж після Переяславської угоди 1654р. Розпочавши реалізацію власних релігійно-експансіоністських планів, московський царат тут же наштовхнувся на несподіваний і доволі відчутний опір українського духовенства. Проти політичного союзу ще до Переяслава рішуче виступав митрополит Київський, Галицький та всієї Русі Сильвестр (Косів). Український

владика, схоже, усвідомлював, що втрата державної незалежності неминуче спричинить за собою втрату церковної самоврядності й відкриє Москві дорогу до зросійщення та асиміляції української пастви.

16 січня 1654 р., у день приїзду до Києва московського посланця боярина Андрія Бутурліна, київський митрополит Сильвестр наперекір московському уряду та політичному задумові гетьмана Хмельницького організував і сам звершив у соборі Святої Софії урочистий молебень. Після богослужіння царський емісар поставив владиці докірливе запитання: „Чому це тоді, коли гетьман Богдан Хмельницький і все Військо Запорізьке багато разів били чолом Великому государю, щоб той прийняв їх під свою руку, ти ніколи про це не бив чолом, не писав і не шукав собі його царської милості?”⁹⁸. Відповідь глави Української Церкви була надто смілива і недвозначна: „Краще вмерти, аніж віддатися в руки зайдам”. Митрополит став в опозицію до політичних планів гетьмана Б.Хмельницького та московського царату і категорично відмовився привести до присяги на вірність чужому монарху своїх духовних підопічних – рядове священицтво, дияконство, монашество, шляхту, слуг і решту дворових людей. Сильвестр Косів твердив, що „вони є вільними людьми, а тому він не буде нікого примушувати присягати царю”⁹⁹. Проте, як покаже час, йому явно забракло сил і підтримки, щоб протистояти шаленому тиску з боку Хмельницького. Митрополит був змушений поступитися, а невдовзі помер (квітень 1657 р.).

Багато істориків вважає, що Б.Хмельницький погоджувався на інкорпорацію Київської митрополії уже на початку порох перемовного процесу з Москвою. Як доказ, вони наводять факт, що гетьман ще до Переяславської ради у листах до Московського патріарха Нікона називав останнього не інакше, як „Зверхнійшим архипастирем”. На нашу думку, такі твердження мають яскраво виражений ідеологічний і політичний підтекст. По-перше, договірні статті весни 1654 р. не містять жодних констатацій про перехід (навіть у перспективі) Української Церкви під зверхність Московського патріарха. Про їх нібито, наявність у Москві заговорили щойно після смерті гетьмана. А по-друге, якби Богдан Хмельницький справді хотів змінити канонічну юрисдикцію Київської митрополії, то після смерті митрополита Сильвестра звернувся б до Московського патріарха з проханням призначити нового митрополита Київського Московію, однак цього не сталося. Навпаки, не повідомляючи Москву про вакансію митрополичої кафедри, гетьман самостійно іменує Чернігівського єпископа Лазаря Барановича її місцезлюстителем і оголошує про дату скликання церковного собору для обрання нового

⁹⁸ Цит. за: Гудзик К. Дорога втрат – Незалежність Української Церкви. – К., 2005. – С. 216.

⁹⁹ Гудзик К. Дорога втрат – Незалежність Української Церкви. – С. 216.

митрополита – 15 серпня 1657 р.¹⁰⁰. Однак гетьману не судилося дочекатися собору: 27 липня гетьман Богдан Хмельницький помер.

Одразу ж після його смерті московські воєводи взялися за розв'язання церковного питання. Вони засилали послів до гетьмана Івана Виговського та вищого духовного проводу, щоб ті не сміли обирати собі митрополита без згоди Москви. Найактивнішим у цій справі був боярин-воєвода Андрій Бутурлін. Він особисто домагався від місцеблюстителя Київської митрополії Лазаря і архимандрита Печерського Інокентія (Гізеля), щоб вони самі та їхні піддані „шукали милості й переходили під послухання та благословення великого государя Святійшого Нікона, патріарха Московського, всея Великої і Малої і Білої Росії” і, щоб без царського указу „по єпископів не посилали й без благословення великого государя і патріарха митрополита не обирали”¹⁰¹. Не бажаючи загострювати ситуацію, єпископ Лазар Баранович заявив, що все вирішиться після похорону Богдана Хмельницького¹⁰².

Наближалася дата собору, а тому інтриги лише посилювалися. А.Бутурлін зі своїми ставлениками намагався висунути на митрополиту кафедру місцеблюстителя Лазаря Барановича, який пообіцяв, у разі обрання, перейти під послушенство й духовну опіку Московського патріарха¹⁰³ і навіть ще до виборчого собору дав згоду на перепідпорядкування очолюваної ним Чернігівської єпархії. Проте учасники собору зупинилися на трьох інших кандидатурах: єпископа Луцького Діонісія Балабана, архимандрита Віленського Йосифа Нелюбовича-Тукальського та єпископа Львівського Арсенія Желіборського¹⁰⁴. За результатами голосування жоден із претендентів не набрав належної кількості голосів, і вибори вирішили відтермінувати „до Миколиного дня осіннього”¹⁰⁵. Схоже, це було марне затягування часу, вигідне лише ідейним натхненникам царської релігійно-політичної інтриги. 19 грудня 1657 р. митрополитом Київським, Галицьким та всієї Русі собор обрав єпископа Луцького Діонісія (Балабана), кандидата від гетьмана Івана Виговського, проігнорувавши кандидатуру чернігівського єпископа Лазаря Барановича.

Провал промосковських сил у виборчій кампанії київського митрополита спонукав царських урядовців до радикальніших заходів.

¹⁰⁰ Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. – Львів, 2001. – С. 201.

¹⁰¹ Лотоцький О. Автокефалія. У 2-х т. – Т.2: Нарис Історії Автокефальних Церков. – К., 1999. – С. 370.

¹⁰² Там само. – С. 373.

¹⁰³ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею (далі - АЮЗР) для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. У 34-х т. – К., 1859–1914. –Т.1. – 1859. – С. 8.

¹⁰⁴ Там само. – С. 19.

¹⁰⁵ Там само. – С. 25.

Спочатку вони намагалися перконати І.Виговського відмовитися від наміру відправити митрополита Діонісія у Константинополь для затвердження¹⁰⁶. Владика Балабан до Константинополя таки не поїхав, однак це не означало, що гетьман погодився з бажаннями Москви. Навпаки – він остаточно розірвав стосунки з Москвою і почав політичні перемовини з Варшавою, а митрополит переїхав до нього в Чигирин і до Києва більше не повертався¹⁰⁷. Отже, події розвивалися не на користь Московської держави. Українська сторона продемонструвала цілковите ігнорування її церковно-релігійні ініціативи та, понад те, перенесла осідок митрополита Київського на територію, контрольовану ворожою державою. Незважаючи на це, московський уряд не втрачав надії схилити на свій бік гетьмана І.Виговського¹⁰⁸. Однак, пересвідчившись у незмінності його позиції, Москва робить ставку на Юрія Хмельницького. 27 жовтня 1659 року у Переяславі, на вимогу князя А.Трубецького, його обирають гетьманом Лівобережної України.

Українська старшина, збентежена швидким перебігом подій і дестабілізацією політичної ситуації, до якої значною мірою й сама була причетна¹⁰⁹, виявилася нездатна тверезо оцінити ситуацію і сконсолідувати власні зусилля у боротьбі проти чужоземного впливу. Політична невизначеність у середовищі козацької старшини, а іноді й відверте потурання релігійно-політичним планам Московської держави, дозволили А.Трубовецькому провести на Переяславській Генеральній Раді – 2 власноручно підготовлені статті, які містили чотирнадцять по суті руйнівних для Української держави пунктів. Восьмим пунктом закріплював правне становище Української Церкви. У ньому, зокрема, наголошувалося, що „Митрополиту Київському та іншим духовним Малої Росії, бути під благословенням Св. Патріарха Московського і всея Великої і Малої і Білої Росії; а в права духовні Св. Патріарх втручатися не буде”¹¹⁰. Митрополит Іларіон (Огієнко) доводить, що існував й альтернативний варіант даного пункту, який від імені гетьмана Ю.Хмельницького озвучив полковник Петро Дорошенко. Згідно з 8 пунктом, Українська Церква мала й надалі залишатися у складі Константинопольської Патріархії¹¹¹. Проте старшина його не підтримала.

Не протестували на Раді українські владика, оскільки там не було жодного архієрея Київської митрополії, яку представляли (не зрозуміло з

¹⁰⁶ Лотоцький О. Автокефалія. – С 373 – 374.

¹⁰⁷ Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1990. – С. 244.

¹⁰⁸ Іларіон (Огієнко І.), митрополит. Українська церква. У 2-х т. – Вінніпег, 1956. – Т.1. – С. 171 – 172; Макарий (Булгаков), митрополит. История Русской Церкви. У 12-ти т. – Т.9. Кн.V.: Период разделения Русской Церкви на две митрополии. История Западнорусской или Литовской митрополии (1458 – 1596). – М., 1996. – С.545

¹⁰⁹ Україна: хронологія розвитку. – К., 2009. – Т. IV. – С. 454.

¹¹⁰ АЮЗР – С. 264.

¹¹¹ Іларіон. Українська церква. – С. 172.

чийого благословення) архимандрит Кобринського монастиря Йов Зайончковський (спроваджений до Переяслава для приведення до присяги новообраного гетьмана) та протопоп Переяславський Григорій Бутович. Очолив цю так звану церковну делегацію поплічник Московського патріарха протопоп Максим Филімонович¹¹². Завдяки його підтримці, стаття про зверхність Московської Патріархії над Київською митрополією стала канонічною, а відтак і обов'язковою до виконання. За цю „послугу” він отримав щедрі дарунки: соболів на 500 рублів та 500 золотих червінців¹¹³.

Затвердивши вигідні для себе „статті”, російський уряд і патріарх Московський у жовтні 1659 р., при живому митрополиті Діонісії призначає єпископа Чернігівського Лазаря місцеблюстителем Київської митрополії (цей пост, за наказом Б.Хмельницького, він уже займав після смерті митрополита Сильвестра) тепер уже прихильника ідеї зверхності Москви. Наслідки цієї події були негативні: спочатку – протистояння, а пізніше – розкол між церковними ієрархами.

Трохи оговтавшись, козацька старшина уже в грудні 1596 р. відрядила у Москву посольство з клопотанням про скасування 8-го пункту. Козаки заявили: „Нам, мирським, про підлеглисть патріарху говорити не належить, і ми перебудемо на тому, на що звелить патріарх Константинопольський”¹¹⁴. Стало зрозуміло, що реалізація плану з інкорпорації Української Церкви знову не знаходить підтримки: ні місцеблюститель Лазар Баранович, ні решта духовенства Лівобережної України не поспішали поривати з Константинополем. Доказом служить позиція українських ієрархів (серед них був той же єпископ Чернігівський Лазар), запрошених на Великий московський собор 1666-1667 років. Східні патріархи Паїсій Александрійський та Макарій Антіохійський розпорядилися перед початком урочистого Богослужіння в Свято-Успенському соборі Москви, щоб ніхто із російських та українських архієреїв не мав на митрі хреста. Представники Української Церкви відповіли, що носіння хреста на митрі – це винятковий привілей, наданий ієрархам Київської митрополії патріархом Константинопольським¹¹⁵. Отже, українські владики дали зрозуміти, що вони будуть самі вирішувати, як їм чинити. Пересторогу у московських господарів собору викликали своєю агресивною поведінкою козаки, які чітко вказали, що, незважаючи на призначення Лазаря Барановича місцеблюстителем, митрополитом Київським для них надалі залишається владика Діонісій¹¹⁶.

¹¹² АЮЗР. – С. 272 – 273.

¹¹³ Іларіон. Українська церква. – С. 175

¹¹⁴ Харлампович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – М., 1918. – С. 176 – 177; Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. У 4-х т. – Нью-Йорк, 1955. – Т.1. – С. 309.

¹¹⁵ Крип'якевич І. Історія України. – Львів, 1990. – С. 370.

¹¹⁶ Іларіон Українська церква. – С. 177 – 178.

Пересвідчившись у твердій позиції духовного проводу Київської митрополії, царський уряд вирішує вдатися до свого давнього й надійного методу: апелювання до соціальних низів. Московські агенти ще з більшим завзяттям почали переконувати пересічних вірян у необхідності переходу „під цареву руку”¹¹⁷. Селяни, нижче духовенство, невдоволені утисками козацької старшини та церковних владик, занепокоєні політикою гетьманів, спрямованою на зближення з Річчю Посполитою, легко піддавалися на царські обіцянки.

Провідну роль у релігійно-експансіоністській пропаганді Московської держави продовжував відігравати Максим Филімонович. За його допомогою московський уряд і проросійськи зорієнтований гетьман Іван Брюховецький¹¹⁸ намагалися здійснити план інкорпорації Української Церкви. Филімоновича викликали у Москву. Там, 4 травня 1661 р., митрополит Пітірім висвятив його у сан єпископа Мстиславського й Оршанського (в тезоіменитстві – Мефодій). Сучасний російський історик А.Карташев пише, що Максим Филімонович був рукоположений у сан єпископа лише тому, що „здався Москві покірним і надійним”, за що був щедро винагороджений грошима і „соболиною казною”¹¹⁹.

Незаконність возведення Филімоновича на єпископську кафедру і призначення його місцеблюстителем Київської митрополії була очевидною. Мстиславська єпархія знаходилася на канонічній території Київської митрополії, а тому право призначати на єпископські кафедри мав лише її глава. Тому духовенство та козацька старшина не визнали ні єпископства, ні містоблюстителства протопопа Максима. Адекватно на неканонічне свячення Филімоновича відреагував і сам митрополит Київський Діонісій. Він піддав його анафемі, а на Мстиславську кафедру висвятив архімандрита Ліщинського (Віденського) Йосипа Тукальського. Услід за Діонісієм Балабаном на Филімоновича анафему наклав і патріарх Константинопольський за те, що той домігся високої церковної посади за допомогою світської і до того ж чужоземної влади. Цей жест патріарха потрібно розцінювати як цілковите визнання духовної влади в Українській Церкві митрополита Київського Діонісія та категоричну незгоду з втручанням у її справи Москви. Ось як про цю ситуацію висловився А.Карташев: „Однак ні греки не визнавали цієї „зухвалої” претензії Москви – анексувати всю Київську церкву, ні частина південних єпископів. Не кажучи вже про Діонісія (Болобана)... К[онстантино]-Польський патріарх навіть оголосив Мефодія забороненим у священнослуженні. Клопотання Москви перед К[онстантино]-Подем були безуспішними”¹²⁰.

¹¹⁷ Крип’якевич І. Історія України. – С. 190.

¹¹⁸ Україна: хронологія розвитку. – С. 481 – 482.

¹¹⁹ Карташев А.В. История Русской Церкви. – М., 2005. – С. 682

¹²⁰ Карташев А.В. История Русской Церкви. – С. 682.

10 травня 1663 р. відійшов у вічність ревний оборонець Української Церкви митрополит Діонісій. Знову назріла потреба скликати собор, який постановили провести у м.Корсуні 9-10 жовтня того ж року. Крім обрання нового митрополита, його учасники мали обговорити питання про досягнення порозуміння православного кліру, що було вкрай важливо за умов розгортання громадянської війни у козацькому середовищі. На митрополичу кафедру м.Києва претендували єпископ Мстиславський Йосип Нелюбович-Тукальський і єпископ Перемиський Антоній Винницький. Жоден з них не набрав відповідної кількості голосів, хоча певна перевага була на боці першого. Проте владу Йосипа Тукальського як митрополита погодилися визнати лише делегати Правобережної України. Варто зазначити, що представників Лівобережної України на соборі не було, оскільки ця територія перебувала під протекторатом Варшави¹²¹. Польський король Ян II Казимир своїм універсалом затвердив на митрополичому престолі обох кандидатів. Насправді ж повноваження Йосипа Тукальського поширювалися лише на Правобережжя, а Антоній Винницький, який мав статус екзарха патріарха Константинопольського, здійснював своє архипастирське служіння на землях Галичини, Волині і частково Поділля. Резиденція першого базувалася у Чигирині, а другого – у Кам'янці-Подільському.

Поява двох духовних центрів в одній Церкві не сприяла консолідації українського суспільства. Колись єдина Київська митрополія була поділена на дві частини, кожна з яких мала окрему православну юрисдикцію, внаслідок чого православний клір і миряни, заплутавшись у такій ситуації, не могли визначитися, хто є їхнім душпастирем: одні визнавали митрополитом Йосифа Тукальського, а інші – Антонія Винницького. Позитивним було лише те, що обидва душпастирі перебували у канонічному підпорядкуванні патріарха Константинопольського і не мали наміру щось змінювати на перспективу. Значно суттєвіше на дестабілізацію церковно-релігійного життя вплинуло зречення гетьманської булави Ю.Хмельницьким. 1663 року на Чорній раді за підтримки московського уряду гетьманом було проголошено „дивного у річах” Івана Брюховецького (до того – кошовий отаман)¹²². Скориставшись нагодою, Москва знову намагалася призначити малоосвіченого протопопа Максима (Мефодія) Филімоновича місцеблюстителем митрополичого престолу Києва, вмовивши патріарха Константинопольського зняти анафему з цього священнослужителя. Отже, як бачимо, влада в Україні (і світська, і церковна) повністю перейшла до рук поплічників московського царату.

Однак ситуація складалася не на користь Московської держави, оскільки її Церква сама опинилася в доволі скрутному становищі: поглиблювалася внутрішня криза, митрополит Пітірім активізував

¹²¹ Україна: хронологія розвитку. – С. 469.

¹²² Там само. – С. 471.

боротьбу за патріарший престіл, вибухнув скандал навколо „бунтівного” патріарха Нікона. Крім того, велася підготовка до Московського собору 1666 – 1667 рр. Перелічені обстини на деякий час пригасили релігійно-шовіністичні амбіції московських урядовців.

За цей час утверджується єдинодержавний авторитет гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка, зовнішня політика якого була зорієнтована на Річ Посполиту і Туреччину. Йому навіть вдалося захопити цією ідеєю І.Брюховецького. П.Дорошенко оголосив законним митрополитом Київським і Галицьким і всієї Русі Йосипа Нелюбовича–Тукальського. Проти цього повстали Лазар Баранович, його клір та віряни Лівобережної України. Влітку 1668 р. гетьмана Брюховецького позвірячому вбили його ж піддані, а нав'язаного Москвою Мефодія Филімоновича митрополит Йосиф Тукальський відправив в Уманський монастир, відібравши перед цим панагію та мантию. „Не достоїн ти бути в єпископах, – заявив митрополит, – бо прийняв рукоположення від московського патріарха”. Священників і дяконів, висвячених єпископом Мефодієм, він піддав анафемі і зобов'язав приїхати до нього для переосвячення¹²³.

Схоже, москвофіл Филімонович не мав наміру каятися і подвизатися разом з монастирською братією, а тому вирішив утекти в Москву, де з ним обійшлися з притаманною московитам манерою: запроторили до монастирської в'язниці, де він невдовзі помер¹²⁴.

Позиція українського духовенства, а особливо митрополита Київського та вищої церковної ієрархії, значною мірою впливала на розвиток політичних подій, що постійно привертало до митрополичої кафедри увагу різних урядів. Незважаючи на чинних митрополитів, урядовці призначали місцеблюстителів й адміністраторів Київської митрополії. Так, наприклад, 1663 р. митрополичу кафедру одночасно посідали два митрополити, адміністратор та місцеблюститель. Усі держави, які ділили Україну, мали на Київську митрополичу кафедру своїх ставлеників: Польща – Антонія Винницького, Йосифа Шумлянського, Арсенія Желіборського; Росія – Лазаря Барановича, Мефодія Филімоновича, а дещо пізніше й Гедеона Святополка-Четвертинського; Туреччина – єпископа Кам'янецького Панкратія. Гетьман П.Дорошенко покладався на митрополита Йосифа Нелюбовича-Тукальського, якого визволив у 1667 р. із Марієнбурзької фортеці¹²⁵. За пропозицією боярина А.Ордина-Нащокіна його готова була визнати й Москва, але митрополит Йосип виявив непохитне бажання залишитися в юрисдикції патріарха Константинопольського, з чим московський уряд, звісна річ, погодитися не міг. Митрополит-патріот заборонив своїм підлеглим поминати царя Олексія Михайловича і наказав, щоби „в церквах на ектеніях Бога молили

¹²³ Іларіон. Українська церква. – С. 179.

¹²⁴ Карташев А.В. История Русской Церкви. – С. 683.

¹²⁵ Грушевський М. Ілюстрована історія України. – С. 417.

за благочестивого й Богом даного гетьмана Петра”¹²⁶. Як зазначає М.Бантшиш-Каменський, під безпосереднім впливом Йосипа Тукальського гетьман П. Дорошенко уклав союз із Туреччиною¹²⁷. Однак, як покаже час, ці старання будуть марними. Московська держава випередила й „обіграла” Україну в її зовнішньо-політичних намірах. 1681 р. кримські татари і царат уклали мирову угоду. А через п’ять років Московія і Річ Посполита підписали значно важливіший з огляду на тогочасну політичну ситуацію договір (так званий „Вічний мир”). Ці події означали крах політичної дипломатії П.Дорошенка.

Невдала кампанія гетьмана П.Дорошенка активізувала москвофільські впливи, щоправда, поки що лише на Лівобережжі. До того ж, у „доброго” царя, котрий зможе захистити своєю владою, наївно вірили здебільшого простолюдини. Козацька старшина та вище духовенство також схилилося на бік Москви, однак прагнули зберегти свої вольності та автономний статус у складі Московської держави. Про це свідчить лист лівобережного гетьмана Дем’яна Многогрішного до єпископа Лазаря Барановича (1668 р.). Варто пам’ятати, що Лазар Баранович був місцеблюстителем Київської митрополії, визнаним Москвою. У листі гетьман ніби обговорює умови переходу Лівобережної України під політичну зверхність Московської держави. „Порадившись з полками цього боку Дніпра..., – писав Д.Многогрішний, – якщо государ нас, своїх підлеглих, захоче при колишніх вольностях, присно пам’ятного Богдана Хмельницького, у Переяславі затверджених зберегти, то я готовий з полками цього боку Дніпра царській величності поклонитися. Якщо царська величність нашу службу не прийме, то ми готові за вольності свої вмерти”¹²⁸. Архієпископ Лазар Баранович підтримав гетьмана, і в січні 1669 р. в Москву направили спеціальне посольство. Уповноважені везли з собою ухвалені вищою світською і духовною владою директиви, що містили 12 пунктів-вимог. „Бити чолом, аби государ нас – Військо Запорозьке та весь народ малоросійський – зберіг при давніх наших вольностях і грамоту на ті вольності видати звелів”. Однак московський уряд не мав наміру йти на жодні поступки на користь України. У грамотах, адресованих Д. Многогрішному, цар лише висловив запевнення, що не буде мститися українському народові та його гетьманові І.Брюховецькому за їхні „гріхи” перед московським урядом і декларував їм свою милість¹²⁹. На повернення та гарантії Україні колишніх її прав і свобод цар навіть не натякнув. Схоже, у Москві зрозуміли, що про вольності можна вже не

¹²⁶ АЮЗР. – С. 66.

¹²⁷ Бантшиш-Каменский Н.Н. История Малой России. У 4-х т. – М., 1830. – Т.1. – С. 333 – 335.

¹²⁸ Соловьев С. История России с древнейших времен.– М., 1991. – Т.11. – С. 362 – 365.

¹²⁹ Бенза М. Інкорпорація Київської митрополії: перебіг подій та наслідки // Науковий вісник Чернівецького університету. Зб. наук. праць. – Вип. 240–241. Філософія. – Чернівці, 2008. – С. 71.

згадувати, оскільки значна частина населення Речі Посполитої дедалі впевненіше схиляється під „могутню госадереву руку”. За таких умов царат розробляє курс на повне знищення будь-яких проявів української державності. Першими цю загрозу відчували представники вищого духовенства Правобережної України (єпископи Перемиський Інокентій Винницький та Львівський Йосип Шумлянський), а тому й активізували процес запровадження унії на теренах увіренних їм єпархій¹³⁰. Ось чому процес денаціоналізації і нищення української державності охопив Лівобережжя.

Джерела засвідчують, що становище Української православної Церкви надовго стало предметом московсько-польських відносин. Крім Андрусівського договору 1667 р., усі постанови та переговори 1672, 1679, 1680 років також торкалися релігійних питань. Дослідники мають рацію, стверджуючи, що „усе це підготувало ґрунт для статті 9-ї „Вічного миру” 21 квітня 1686 року”¹³¹. У вказаній статті формулювалися засади канонічно-правного становища Православ'я в Речі Посполитій, що на практиці зводилося до поступової інкорпорації Київської митрополії до складу Московської патріархії.

Остаточне підпорядкування Київської митрополії Москві відбулося за гетьманування Івана Самойловича (1672-1687 рр.), який найбільше прислужився московському царату і зробив усе, щоб прискорити процес інкорпорації Української Церкви до складу Московської патріархії. Специфіка реалізації цього релігійно-політичного проекту, що потягнув за собою не лише поглинення Київської митрополії, а й анексію її канонічної території стане предметом наших подальших досліджень.

А н о т а ц і ї

Шкрібляк Микола. Українська церква (Київська митрополія) в контексті зовнішньої політики гетьмана Івана Самойловича. У статті проаналізовано становище Української Церкви (Київської митрополії) в умовах державної релігійної політики гетьмана Івана Самойловича та витлумачено специфіку реалізації проекту інкорпорації Київської митрополії до складу Московської патріархії 1686 р. Реконструйовано історичні реалії, в яких опинилася Українська Церква за часів правління І.Самойловича. Значну увагу приділено історіософському витлумаченню комплексу засобів політичного і церковно-адміністративного впливу з боку Росії та Московської патріархії, спрямованих на ліквідацію автокефального статусу Української Церкви у другій половині XVII ст. До того ж, автор дає критичну оцінку

¹³⁰ Шкрібляк М. Роль Львівської та Перемиської єпархій в унійних процесах кінця XVI – початку XVIII століть. – Кандидатська дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Острог, 2007. – С. 157 – 158.

¹³¹ Історія релігії в Україні. У 10-ти т. – Т.2: Українське православ'я. –К., 1997. – С. 267.

акту підпорядкування Київської митрополії й обґрунтовує антиканонічність анексії території Київської митрополії після її інкорпорації 1686 р.

Ключові слова: Українська Церква, Київська митрополія, Московська патріархія, інкорпорація, канонічна територія, анексія.

Николай Шкрибляк. Украинская церковь (Киевская митрополия) в контексте внешней политики гетмана Ивана Самойловича. В статье Шкрибляка Николая Васильевича „Украинская церковь (Киевская митрополия) в контексте внешней политики гетмана Ивана Самойловича” проанализировано положение Украинской Церкви (Киевской митрополии) в условиях государственной религиозной политики гетмана Ивана Самойловича, истолковано особенности реализации проекта инкорпорации Киевской митрополии в состав Московской патриархии в 1686 г. Проведено реконструкцию тех исторических реалий, в которых оказалась Украинская Церковь во время правления И. Самойловича. Особенное внимание уделено историософскому анализу комплекса средств политического и церковно-административного влияния со стороны России и Московской патриархии, направленных на ликвидацию автокефального статуса Украинской Церкви во второй половине XVII в. К тому же, автор даёт критическую оценку акта подчинения Киевской митрополии и обосновывает антиканоничность аннексии территории Киевской митрополии после её инкорпорации 1686 г.

Ключевые слова: Украинская Церковь, Киевская митрополия, Московская патриархия, инкорпорация, каноническая территория, аннексия.

Mykola Shkribliak. Ukrainian Church (Kiev Metropolitanate) In Terms of Ivan Samoilovych's Foreign Policy. In the article of Mykola V. Shkribliak “Ukrainian Church (Kiev Metropolitanate) In Terms of Ivan Samoilovych's Foreign Policy” the place of the Ukrainian Church (Kyiv Metropolis) in Hetman Ivan Samoilovych's state religious policy is considered. The specific of incorporation of the Kyiv Metropolitanate into Moskovian Patriarchate in 1686 is interpreted. The author reconstructed historical realities in which Ukrainian Church appeared during the reign of Ivan Samoilovych. Special attention is paid to historiosophical interpretation of complex political, church, and administrative influence from Russia and the Moscow patriarchate to eliminate the autocephalous status of the Ukrainian Church in the second half of 17 century. In addition, the author gives a critical evaluation of the act and the subordination of the Kyiv Metropolitanate and justifies anticanonical annexation of territory of the Kyiv Metropolitanate after its incorporation in 1686.

Keywords: Ukrainian Church, Kyiv Metropolitanate, the Moscow Patriarchy, incorporation, canonical territory, annexation.